

Semih El-Ğâsim'in "Ğudsü'l-Ard" İsimli Şiirinin Tahlili

Analysing Semih Al-Qasem's Poet "Ğudsü'l-Ard"

Muhammet Berat CAN

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Asst. Prof., Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Niğde/Türkiye

mberat@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5811-9958

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Nisan / April 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Haziran / June 2023

DOI: [10.53683/gifad.1275248](https://doi.org/10.53683/gifad.1275248)

Atıf / Citation: Can, Muhammet Berat "Semih El-Ğâsim'in "Ğudsü'l-Ard" İsimli Şiirinin
Tahlili / Analysing Semih Al-Qasem's Poet "Ğudsü'l-Ard"". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24
(Temmuz/July 2023/2): 623-641

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of
Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Semih el-Kâsım, Filistin direniş edebiyatı şairlerinden biridir. Semih direniş şairi olarak, ilk eseri "Mevâkibü'ş-Şems" (1958)'den itibaren ölümüne (2014) değin yarım yüzyıldan fazla (56 yıl) Filistin Direnişini ve Filistin halkını kaleme almıştır. Semih'in şiir serüveni üç temel safhada ele alınabilir. İlki işgalci güçlerin 1948 yılında "Nağba" ile Filistin'i fiili olarak işgal etmesiyle başlar ve 1967 yılına kadar sürer. Onun şiirinin birinci evresinde Arap milliyetçiliği etkilidir. İkinci evresinde Arap birliğine inancı tamdır. Bununla birlikte batılı fikirlerin tesirinde kalır ve ülkesinin içinde bulunduğu durumdan batılıların fikirlerinin tatbik edilmesiyle kurtulacağını savunur. İkinci dönem şiirleri de Arap Devletleriyle-İsrail arasında gerçekleşen savaşlar sonrasında yaşanan "Nekse" dönemini kapsar. Üçüncü evresi Amerika'nın öncülüğünde 1993 yılında Filistin ile İsrail arasında imzalanan Oslo antlaşması gereği kalemlerin barışı yazmaya zorlandığı dönemdir. Son evrede yapılan antlaşmalar gereği kalemler artık barışı yazmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada, şairin son şiir kitabına da adını veren "Kudsü'l-Ard" şiiri yapı, tema, dil-üslup, ahenk ve ideolojik açıdan tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belağatı, Şiir Tahlili, Semih el-Kâsım, Kudsü, Kudsü'l-Ard*

Abstract

Semih al-Qasem is one of the poets of Palestinian resistance literature. As a resistance poet, Semih wrote about the Palestinian Resistance and the Palestinian people for more than half a century (56 years) from his first work "Mevâkibush-Shems" (1958) until his death (2014). Semih's poetry adventure can be handled in three basic stages. The first one begins with the de facto occupation of Palestine by the occupying forces in 1948 with "Nağba" and lasts until 1967. Arab nationalism is influential in the first phase of his poetry. In its second phase, it has full faith in Arab unity. However, he remains under the influence of western ideas and argues that he can get out of the situation in his country by applying western ideas. In his poems of the second period, he covers the "Nekse" period after the wars between the Arab States and Israel. The third phase is the period in which the pens were forced to write peace in accordance with the Oslo agreement signed between Palestine and Israel in 1993 under the leadership of the USA. As a result of the agreements made in the last phase, the pens had to write peace. In this study, the poem "Kudsü'l-Ard", which gave its name to the poet's last poetry book, was analyzed in terms of structure, theme, language-style, harmony, and ideology.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Analysis of Poetry, Semih al-Kâsım, Kudsü, Kudsü'l-Ard*

Extended Summary

In our study, the adventure of the emergence of the resistance literature in Palestine and what the subjects discussed in the Palestinian resistance literature are talking about are mentioned. In a way, resistance literature deals with the events in Palestine chronologically. Many works have been written about the freedom of Jerusalem in Muslim geographies.

Since the poets are aware of the effects of the poems on the public, they have left a lasting impression on the reader by ascribing different meanings to each word they choose. A broad perspective that will benefit the people is dominant in the poems of resistance. Semih's poems were accepted among the people as bullets thrown at the enemy.

Semih's poem "*Kudsü'l-Ard*", known for his resistance poems, will be analyzed in terms of wording, meaning and rhythm in our study. The poem written in free meter consists of thirty-four lines. In general, the poem talks about the social life in the streets of Jerusalem. It leaves a deep impression on the reader with its powerful descriptions. He does not talk about the current state of Jerusalem, and in the poem, which presents sections from the poet's past life, he emphasizes that Jerusalem is not just a piece of land but is important for both monotheistic religions and all humanity. Jerusalem and its religious and cultural riches have taken their place in poetry as symbols.

The period when the poem "*Kudsü'l-Ard*" was written corresponds to the period after the Oslo agreement, that is, the period when the pens were forced to write peace. Therefore, although the resistance style, which is the poet's characteristic feature, cannot find a place for itself in his lines, that feeling is reflected to the reader in the meanings. Although the Palestinian state was established, the suffering of the people is fresh. Semih always strongly uses the phenomenon of social reality in his works. In this work, with his article named "*Misâku'l-Kuds*", which he chose for the introduction, he almost announces that this will be dealt with extensively throughout the book.

Even though Jerusalem is the center of the poem, the Palestinian people, and their belonging to it are explained. From the first line, it is mentioned that the naturalness of life in the streets of Jerusalem is emphasized by emphasizing that people have lived in peace and security in the Palestinian lands for centuries. However, the main aim is to focus on the social life that the Palestinian people were deprived of after 1948.

In the last part of the poem, the poet has clearly stated that he has no

patience and that the Palestinian people should live in the land they belong to. The name “عائد” he used while expressing this, with the perpetrator pattern, emphasized that he both returned and belonged to that land. The sad state of Jerusalem, which Semih uses as a symbol in his poetry, together with his social realist aspect, is a call to the minds for liberation from current situations, encouraging the reader to act, and can be accepted as an invitation to resistance.

As the thematic texture of the poem “*Kudsul-Ard*”, some feelings and phenomena such as the longing for Palestinian lands, the longing for a peaceful life in the past, the feeling of trust felt in the places where the symbols of all holy religions are located, and the dreams of children born in deprivation on their lands; The main theme is the longing for the return of the helpless Palestinian people. In almost every line, the poet emphasizes that the Palestinian lands should be free, and its people should be there, which clearly shows this. With the phrase “I am returning with all my people”, we are no longer afraid of other Arab states, agreements made for a solution, etc. without mentioning that the Palestinian people can return of their own will and courage.

In the poem “*Kudsul-Ard*”, language is used to perform a descriptive function. The language used in the text is mostly expressed in colloquial expressions, apart from the abstract concepts used in some places (the greeting of people, roses and jasmines in the streets, children playing in the narrow streets, the smell of hot, fresh bread coming from the ovens, tourists coming for travel...). The lines, which are usually made up of finished sentences, give the poem a plain language style.

There is no certain meter in the poem named “*Kudsul-Ard*” written in free verse. The poem generally consists of lines that are close to each other but have different syllable numbers. There are usually last letter rhymes in the opposite concepts expressed. One of the important elements that provide harmony in poetry is the use of opposite words together and the presence of repetitions. The use of these repetitions contributed to the strengthening of the lyrical tone in the poem. The use of opposite words together, adjectives used for reinforcement, noun signs, pronouns, repetition of word groups as phrases, the use of leitmotiv technique in more than one place contributed to the strengthening of the rhythmic structure of the poem. At the same time, it has made the emotions desired to be conveyed in the poem more pronounced.

Giriş

1. Direniş Edebiyatında Semih el-Kâsim

Filistin Direniş Edebiyatı, Batılı devletlerin Filistin bölgesindeki toprakları Osmanlı Devlet'inden 1917'de koparmasıyla başlayan ve sonrasında bölgede 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla devam eden süreçte halkın yaşadığı zorluk ve sıkıntıları ele almaktadır. Bu sebeple okuyucunun Filistin direniş edebiyatını zihin dünyasında anlamlandırabilmesi için son bir asır boyunca Filistin topraklarında yaşanan olayları incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu edebi tür Filistin topraklarında cereyan eden olayları tarihsel olarak adeta resmetmektedir. Kudüs'ün içinde bulunduğu zor durum sebebiyle ülkemizde de bazı edebiyatçılar ümmet bilinciyle edebi eserler kaleme almıştır.¹ Zarifoğlu "*Kudüs'ün her Müslümanın önünde bir intikam kâğıdı*"² olduğunu vurgulamıştır.

Eserler kimi zaman gerçek hayatın ortasında yaşanan zulümler sebebiyle insanların feryadı, kimi zaman da halkın duygularının canlı tutulmasını sağlayan bir direniş marşı olarak yerini almaktadır. Sade bir üslup kullanılan bu edebi türde direniş sadece duygusal olarak işlenmez, ideolojik boyutu da ustalıkla işlenir. Semih el-Kâsim, Mahmud Derviş gibi direniş edebiyatında eser veren şairlerin yegâne gayesi Filistin toplumunun yaşamak zorunda bırakıldığı olayları diğer insanlığa anlatmak ve bu yolla zulümler karşısında bir devrimi gerçekleştirebilmektir³. Yazarlar eserleriyle direnişin aslında kültürel boyutunu gerçekleştirmiş olurlar.

Bir tür olarak direniş edebiyatı ilk nüvesini "*el-Edebü'l-Vatâni*" şeklinde sömürgeci ülkelere, baskı ve zulümlere karşı kaleme alınan eserlerle vermiştir. Arap milliyetçiliğini uyandırmayı ve halkların birlik olmasını amaç edinen gazete yayınları, müstakil şiir ve hikâye kitaplarıyla ortaya çıkmıştır. Direniş edebiyatı toplumun yüzleştiği sorunların temel nedenini araştırmayı ve ifşa etmeyi hedeflemektedir. İnsanlara özgürlüğü dava olarak anlatır, ona karşı duyarlı hale getirir ve yaşanan işgaller karşısında şiddet kullanmaksızın çıkış yollarını halka gösterir.

Filistin direniş edebiyatı alanında verilen ilk eserler işgalci güçlerin

¹ Seyfullah Korkmaz, "Türklerin Gözünde Kudüs, Hüzün ve Elem", *ASOS JOURNAL*, 5 (61), 28.

² Cahit Zarifoğlu, *Şiirler -Soru İşaretlerinden Biri-*, (İstanbul: Beyan 2016), 386

³ Eyüp Akşit, "Mahmut Derviş'in Şiirinde Evreler I.", *Mizân'ul-Hak İslami İlimler Dergisi*, 3, (2016), 16.

uyguladığı kültürel ambargolar sebebiyle yayımlanamamıştır. Meydanlarda ve şiir gecelerinde okunan eserler uzun zaman halkın zihinlerinde yaşatılmıştır.⁴ Direniş edebiyatında kaleme alınan eserler bir konuya mahsus kılınmazlar. Filistin özelinde halkın maruz kaldığı hayati meselelerin tümünü ele alırlar. Semih'in kaleme aldığı eserlerde de bu görülür. Örneğin "Mevâkibü's-Şems, Eğâniye'd-Durûb, İrem" şiirleri birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Olaylar silsilesini ihtiva eder. Bu sayede okuyucu tarihsel süreç içerisinde yaşanan olayları duygusal durumundan bir şey kaybetmeksizin hafızasında taze tutabilir.

Edebi eserlerin halk üzerindeki etkisinin farkında olan yazarlar her bir kelimeye ayrı anlam yüklemiş, bu sayede direniş edebi incelikler vasıtasıyla okuyucu nezdinde bir edebi tür olarak temayüz etmiştir. Direniş şiirleri 'lafız-anlam' ve 'anlam-vezin'⁵ gibi modern şiirin gereksinimlerini tam olarak sağlamıştır.

Semih, şiiri halkın yararına olacak şekilde geniş bir bakış açısıyla kullanır. Kendisi için şiirin bir tanımı yoktur.⁶ Direniş şiirleri manasını ve konumunu ortaya çıktığı toplumda kendisi belirlemiştir. Semih'in şiirlerinden her birisi Filistinliler arasında düşmana atılmış bir kurşun olarak kabul görmüştür.⁷ Direniş şairleri kendi dönemlerinde yaşayan birçok şairin kapıldığı romantik akımlara kapılmamıştır. Onların şiirlerinde romantizm, yerini histerik yapıya ve sorumluluk duygusuna bırakmıştır.

2. Şiirde Yapı

Şiir, serbest vezinde yazılmıştır. Şiirde bentler veya kıtalar bulunmaz. Otuz dört satırdan oluşmaktadır. Genel kompozisyonuna bakıldığında 1-10 satırlar Kudüs sokaklarının ve oradaki sosyal hayatın genel bir görüntüsünü

⁴ Gassan Kenefânî, *el-Edeb'u'l-Filistinî el-Mukâvîm Tahte'l-İhtilâl 1948-1966*, (Kıbrıs: Dâr Menşûrât el-Rimâl, 2013), 16.

⁵ Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, (Ankara: Vadi Yayınları 2012), 13.

⁶ Klasik Arap edebiyatında şiir "Bir manası olan vezinli ve kafiyeli söz" anlamına gelir. Bkz.; Halil bin Ahmet el-Ferâhidî, *Kitab'u'l-Ayn I-IV*, (Beyrut: Dâr'u'l-Kütüb el-İlmiyye, 2003) II/ 337; Muhammed Fîrûzâbâdî (Mütercim Âsım Efendi), *Kamûs'u'l-Muhîd I-VI*, (İstanbul, 2013), II/866; 0 Rağîb el-İşfehânî Ebu'l-Kâsım Hüseyin, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beyrut, 1906), 262; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih I-II*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut, 1981), I, 19-225-226; Ebu Yakup es-Sekkâkî, *Miftah'u'l-Ullûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî, (Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2011), 618 ⁷ Bezirâvî Basîl Muhammed 'Ali, *Dirâsetu'n-Nakdiyye fî Kasâid el-Mahzûfe*, (Filistin: Câmîatu Necah el-Vataniyye, Külliyyetu't-Dirâsetu'l-Ulyâ, 2008), 162; Sâlim Naci Muhammed, *el-Bu'd' el-Kavmî fî Şi'r Semih el-Şâsım*, (Gazze: Câmîatu'l-Ezher, Külliyyetu'l-Edeb ve'l-'Ulûm el-İnsâniyye, 2018), 63.

tasvir eder.

*"Çanlar çalmadan önce,
İnsanlar uykularından uyanırlar.
Çarşı-pazara selamlaşarak dağılırlar.
Yasemin ve güller eşliğinde...
Fırınları onlara müjdelar,
Ellerinde ekmek ve simit şenliğiyle...
Kim ki meşhur Kudüs simidinin tadına bir kez baktıysa ona bağımlı
olur.
Mısır'ın Nil'inden su içenlerin ona döndükleri gibi."*

Şiir boyunca anlatılara giriş sadedinde olan bu satırlar arasında şair, Kudüs'te insanların barış içinde yaşadığından, günlük işlerini ve iş hayatları takip ederken birbirlerine karşı duydukları saygıdan, her sabah yeni bir hayatın müjdecisi olan fırınların ürettiklerinden, Nil nehrinin suyunu içen birinin nasıl Mısır'a geri döneceğine inanılıyorsa, Kudüs simidinden yiyenlerinde bir gün oraya geri döneceğinden bahseder.

"İşte Kudüs, İnsanın kutsalı" satırıyla şiirde ikinci kısma geçilir ve bu kısımda sosyalist bir bakış açısını kullanır.

*"Burası Kudüs...
Mekanların ve mevsimlerin kutsalı
Çocukları, dar ve merdivenli yollarında,
Hayallere dalarlar, okullarının sınıflarını doldurdularında.
Dükânlar bekçisiz hazırdr.
Dükânlar bekçisiz açıktır.
Camilerden yükselen ezan seslerine Kiliselerin çanları eşlik eder.
İşte bu Kudüs'e aittir. Beşeriyetin Kudüs'üne.
Yorgun düşen emekçinin Kudüs'ü.
Merhamet kurbanı olan Kudüs'e.
Hüzünlü akşam namazında"*

Kudüs'ün havasının ve toprağının seçilmiş bir yer olduğunu, çocuklarının hayallerini, çarşı ve pazarın emniyet içerisinde oluşunu, orayı gezmeye gelen turistlerin nasıl karşılandığını anlatan ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Geçmişte yaşadıklarını okuyucunun zihninde canlandırabilmek için ayrıntıları dikkatle dile getirmiştir. Kudüs'ün tüm insanlığa ait olduğunu, emekçilerin oraya hizmetinin olduğunu, sevdiklerinin oraya kurban verildiğini, mahzun kılınan akşam namazlarını, eşit şekilde hem kadınların hem de adamların Kudüs'ü olduğunu dile getirir.

Tüm bunları mısralarında aktarırken geniş zaman kipini (muzâri) kullanır. Semih, üçüncü kısımda (متلما) edatını kullanarak Kudüs'ün ilahi bir yanının olduğuna vurgu yapar.

"İsra ve Mirac'ın Kudüs'ü olduğu gibi,

*Mezmurları ve İncilleriyle...
Ve Sur'uyla...
Ve kapısında beklenen Mehdi'siyle,
İşte göklerin, peygamberlerin ve elçilerin Kudüs'ü."*

Kudüs'ün İsrâ ve Miracıyla bilindiği gibi, Mezmurları, İncilleriyle, Sur'uyla, kapısında beklenen Mesih'iyle de bilindiğine vurgu yapar. Kudüs'ün sadece insanların yaşadığı bir toprak parçası olmadığını, bununla birlikte göklerin, peygamberliğin ve peygamberlerin de mekânı olduğunu belirtir ve dini sembolleri kullanır.

Dördüncü kısımda hayallerini, şiirlere, şarkılara ve ağıtlara konu olan Kudüs'ü şu ifadelerle dile getirir.

*"İşte doğumların ve rüyaların Kudüs'ü.
Şiirlerdeki ve şarkılardaki Kudüs
Ağıtların, sadık rüyalar ve mabetlerin Kudüs'ü
O, kadınların ve erkeklerin Kudüs'ü"*

Kudüs'ün hem kadim geleneğinde hem de günlük sosyal yaşantısında her an yeni doğumların, hayallerin, şiirlerin, şarkıların, gözyaşlarıyla hem adamların hem de kadınların rüyalarındaki mabet şehir olduğunu belirtir.

Beşinci kısımda tüm bu bahsettiği özellikleri hayatının bir döneminde yaşadığını *"ve ben meşhur Kudüs simidinin tadına baktım. Evet baktım."* diyerek önceki Kudüs'e ait değerleri bildiğini ifade ederek, adeta tüm Filistin halkının isteklerinin dile gelmiş hali olarak *"ve ben dönüyorum."* der.

*"Ve Ben...
Ben meşhur Kudüs simidinin tadına baktım.
Evet tattım...
Ve ben geri geliyorum. Geliyorum.
Tüm halkımla geliyorum.
Özlemlerimle, sevgimle, muhabbetimle ve kalbimle,
Gizlediklerim ve açıkladıklarım,
Kışım ve yazım,
Sevgilerimle ve korkularım,
İman gücümle ve zayıflıklarım
Ve dönüyorum,
Dedim ya dönüyorum.
Binlerle dönüyorum."*

Sevdikleriyle, korkularıyla, iman gücüyle ve zafiyetleriyle tüm halkıyla birlikte Kudüs'e döndüğünü ifade eder. Bu satırlarda aslında Kudüs'ün mevcut halinde bulunmayan özellikleri sayarak geçmişte yaşadığı günler aklına gelmiş ve işgalcilere karşı direnişi açıkça dile getirmiştir.

3. Şiirde Muhteva

Semih'in "*Kitâbü'l-Şuds*" eseri bir nesir ve on yedi şiirden oluşmaktadır. Kitabın girişinde yer alan "*Mîsâku'l-Şuds*"⁸ isimli düz yazı 2000 yılında kaleme aldığı "*Hasretü'z-Zilzâl*" eserinde de yer alır. Kitabında bulunan diğer eserleri de kendisinin kitaplarıyla, çeşitli dergiler ve gazetelerde yayınlanmıştır.⁹ "*İsmuki'l-Şuds* (2008), *Mev'izatü'l-licüm'ati'l-Halâs ve Şudsü'l-Ard*" şiirleri Rama'da 2008 yılında "*Küllü'l-Arab*" gazetesinde yayınlanmıştır. Kitapta yer alan tüm şiirlerin ortak özelliği Kudüs'e ait özellikleri ihtiva etmesidir. Şair kimi şiirlerinde Kudüs kelimesini direk şiirinin başlığında kullanmış, kimisinde de içerik olarak almıştır. Son eserinde de kitabına isim olarak Kudüs'ü belirlemesi, şiirlerinde Kudüs resminin ağır basması, ona ait rumuzları kullanması hem lafız hem de mana olarak Kudüs'e ait objelere yer vermesi, onun geçmişteki ve şimdiki durumunu zikretmesi, tarihini ve kimliğini ayrıntılı olarak ele alması Kudüs'e ayrı ihtimam verdiğini göstermektedir. Şiirlerinden ilki "*İsmuki'l-Şuds*" Kudüs'e ait rumuzları ihtiva etmektedir. İkincisi "*Mev'izatü'l-licüm'ati'l-Halâs*" Kudüs'ün direniş ve mücadelecî yönünü ele alır. Üçüncüsü "*Şudsü'l-Ard*" Kudüs'ün sosyal yaşantısını en güzel şekilde resmeder.

Kudüs, Semih için şiir hayatının her döneminde tarihi ve dini bir rumuz olarak yerini almıştır. "*Şudsü'l-Ard*" şiirinde Kudüs aynı zamanda insanlığın, güzelliğın ve günlük hayatın kutsalıdır. Semih şiirinde halkın yaşadığı zulümlerden kurtulup şehre geri dönmesini ister ve Kudüs'e duyduğu özlemi ısrarcı bir şekilde dile getirir. Orayı Arap bir şehir olarak tanımlar ve tüm olumsuzluklara rağmen mevcut bulunan Arap halkının kalmaya devam edeceğine vurgu yapar.

Şiirin muhtevasına geçmeden önce şairin Kudüs'le ilgili hem "*Kitâbü'l-Şuds*" kitabının hem de Kudüs'le ilgili şiirlerinin yazılış serüveni ve motivasyonu ile ilgili kendisinin "*Mîsâku'l-Şuds*" isimli yazına göz atmak yerinde olacaktır:

"Eski Arapların ve Kudüs'ün gerçek sahiplerinin sesleri toplan, kurşun vızıltilarının, uçakların sağır eden seslerinin arasında zamanın derinliklerinde ve tarihin enkazında gezinir:

⁸ Semih el-Kâsim, *Hasretü'z-Zilzâl*, (Aka: Müessesetü'l-Esvâr, 2000), 117.

⁹ A. J. Süleiman Salem, "The approaches of "Jerusalem's poem" in Samih Al-Qasim's poetry: "Al-Quds Book" as a model", *APJIR*, 2-1 (2018), 79-93.

*Ey Filistinli Araplar! Ey Araplar! Ey İnsanlar! Ey birlikte yaşanan
yerin halkının çocukları!!!”¹⁰*

Semih’in toplumsal gerçeklik karşısında gösterdiği duyarlılığı kitabın en başından ilan ettiğini gösteren bu sözleri, kitabın tamamında onun yoğun bir biçimde işleneceğini okuyucuya haber vermektedir.

Semih’in “*Kudsu’l-Ard*” şiiri temelde Kudüs şehrini gerçek zamanda olmadığı haliyle konu eder. Şair zamanında gezdiği, gördüğü anları hatırlatır ve toplumsal hayatı, insanların sıcak kanlı oluşunu, hüznelerini ve hayallerini okuyucunun zihninde olması gerektiği şekliyle aktarır. Okuyucu beyitlerin arasında sabah işine gidenlerin birbirlerine selam verişini, sokak aralarında koşan okullu çocukları, emekçi işçileri, Mescid-i Aksa’da kılınan akşam namazlarını, meşhur Kudüs simidini adeta bir film izlemişcesine şahit olur.

*“Çanlar çalmadan önce,
İnsanlar uykularından uyanırlar.
Çarşı-pazara selamlaşarak dağılırlar.
Yasemin ve güller eşliğinde...
Fırınları onlara müjdeler,
Ellerinde ekmek ve simit şenliğiyle...
Kim ki meşhur Kudüs simidinin tadına bir kez baktıysa ona bağımlı
olur.
Mısır’ın Nil’inden su içenlerin ona döndükleri gibi.
Burası Kudüs...
Mekanların ve mevsimlerin kutsalı
Çocukları, dar ve merdivenli yollarında,
Hayallere dalarlar, okullarının sınıflarını doldurdularında.
Dükkânlar bekçisiz hazırdr.
Dükkânlar bekçisiz açıktır.
Camilerden yükselen ezan seslerine Kiliselerin çanları eşlik eder.”¹¹*

Bu mısralarda Filistin halkı için; önceki sosyal hayatı, beşerî ilişkileri, bir daha geri dönmeyecekmiş gibi görür ve hafızasında kaldığı kadarıyla hayalindeki Kudüs’le birlikte dile getirir. Bütün zorluklara rağmen Kudüs’ü engellenmeden defalarca ziyaret etmiş, her ziyaretinde geçmişte yaşadıkları hatırasına gelmiş duyguları harekete geçmiş ve özlemi daha da artmıştır. Her bir mahallesine geri döndüklerini, Kudüs’ün kadim geleneklerinin yaşatıldığı sade yaşantısını ve dini mekanların ziyaretlerini hayal etmiş ve şiirinin sonunda zorluklara ve anlaşmazlıklara rağmen bu şehre geri döneceğini tekrar tekrar ifade etmiştir.

Bu canlı tasvirten sonra şair Kudüs’ün sevgi şehri olduğunu, bütün

¹⁰ Semih, *Hasretü’z-Zilzâl*, 117.

¹¹ Semih el-Kâsım, *Kudsu’l-Ard*, (Kudüs: Vizâratü’s-Sekâfetü’l-Filistîniyye, 2009), 90.

beşeriyete ait olduğunu, alın teriyle çalışanların, işçilerin, emekçilerin şehri olduğunu, sosyal sınıfları sosyalizm ideolojisiyle ifade ederek Kudüs'ün kadın ve erkek bütün insanlığa ait olduğunu ifade etmektedir.

"İşte bu Kudüs'e aittir. Beşeriyetin Kudüs'üne.

Yorgun düşen emekçinin Kudüs'ü.

Merhamet kurbanı olan Kudüs'e.

Hüzünlü akşam namazında,

Adamların ve kadınların Kudüs'ü..."

Şiirde çatışmaları ve karşılıklı öfkeleri doğrulayan karşıt ikilemler olduğu açıkça görülmektedir. (مرارة-حلاوة، الآخر X العربي، أنت X أنا)¹² Şair burada okuyucuya hakikati aksettirmek için Kudüs hakkında gördüğü ikilikleri kullanmaktadır.

4. Şiirde Tema

Görüldüğü üzere şiirde anlatılanların merkezinde Filistin halkı ve onun oraya aidiyeti ifade edilmişken şiire isim olarak Kudüs seçilmiştir. Şiirin ilk satırından itibaren işgal öncesindeki Kudüs sokaklarında mevcut olan ictimai hayatın doğallığı işlenmektedir. Buna göre asıl anlatılmak istenen 1948 yılından sonra Kudüs halkının yaşamaktan mahrum bırakıldığı sosyal hayat üzerine yoğunlaşmaktadır. Şiirin tamamında kendisini gösteren Kudüs sembolüyle somut hale dönüşen Filistin halkının içinde bulunduğu durumun Filistin halkının sessiz kalmasından, umursamaz tavırlarından ve cesaretsiz olduğundan değil, aslında sömürgeci ülkelerin yeni kurulan işgalci devlete destek olmasından dolayı halkının düştüğü çaresizlikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Böylece şiirin merkezindeki düşüncesinin, duygusunun ve niyetinin geçmişe duyulan hasret ve Filistin halkının hak ettiği yaşam vurgusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Kim ki meşhur Kudüs simidinin tadına bir kez bakarsa ona bağımlı olur.

Mısır'ın Nil'inden su içenlerin ona dönecekleri gibi."

Dizelerinde ifade edilen oraya aidiyet duygusu kutsal objelerle desteklenerek kadim geleneğinde olduğu gibi buranın Filistin halkına ait olduğu vurgulanmaktadır:

"İsra ve Mirac'ın Kudüs'ü olduğu gibi,

Mezurları ve İncilleriyle.

Ve Sur'uyla...

Ve kapısında beklenen Mehdi'siyle,

İşte göklerin, peygamberlerin ve elçilerin Kudüs'ü."

Şiirin son kısmında bu durum bir direnişin ifadesi halini alır,

¹² Salem, "The approaches", 90.

*“Ben meşhur Kudüs simidinin tadına baktım.
Evet tattım...
Ve ben geri dönüyorum. Dönüyorum.
Tüm halkımla dönüyorum.”*

İfadeleriyle sabrının kalmadığını, artık Filistin halkının ait oldukları topraklarda hayat sürmesi gerektiği açıkça dile getirilmiştir. Bunu ifade ederken aidiyet vurgusunu “عائد” ismi fail kalıbıyla ifade etmiştir. Bu kelimeyle hem geri döndüğünü hem de oraya ait olduğu vurgusu yapılmıştır. Şiirin metaforik öznesi konumunda olan “Kudüs” ün bu mahzun hali Semih’in toplumsal gerçekçi yönüyle birlikte, okuyucuyu harekete geçmeye teşvik eden, mevcut durumdan kurtuluş için zihinlere bir çağrı niteliğinde olup, direniş davet olarak kabul edilebilir.

“Kudsu’l-Ard” şiirinin tematik dokusu olarak, Filistin topraklarına duyulan hasret, orada geçmiş huzurlu yaşantıya duyulan özlem, bütün kutsal dinlerin sembollerinin bulunduğu mekanlarda hissedilen güven duygusu, mahrumiyet içerisinde doğan çocukların topraklarının üzerine hayallerinin olması gibi bazı duygu ve olgular oluştururken; asıl tema, çaresiz kalan Filistin halkının geri dönüş özlemidir. Hemen her satırda şair Filistin topraklarının özgür kalması ve halkının orali olması gerektiğini vurgulaması bunu açıkça göstermektedir. “Tüm halkımla dönüyorum” ifadesiyle artık diğer Arap devletlerinden, çözüm için yapılan antlaşmalardan vb. bahsetmeksizin Filistin halkının kendi iradesiyle ve cesaretiyle dönebileceğini ifade etmektedir.

5. Şiirde Fikri Yapı

“Kudsu’l-Ard” şiiri kaleme alındığı dönem olarak, Oslo Antlaşması¹³ sonrasında barışın yazılmaya zorlandığı bir döneme denk gelir. Her ne kadar Filistin devleti kurulmuş olsa da halkın yaşadığı acılar tazedir. İsrail tarafından birçok yerleşim yerinde Filistinlilere tecrit uygulanmakta ve sürgünler yaşanmaktadır. Bu atmosferin şekillendirdiği estetik ve sanat anlayışında şairlerin eserlerinde yaşanan zulümlere karşı direnişin olması gayet tabii bir durumdur. Semih şiirinde Kudüs’e özlem duyan Filistinlilerin sonucunda ölüm, sürgün, mücadele olsa bile bir gün hatıralarında yaşayan Kudüs’e tüm halkıyla birlikte döneceğini belirtmektedir.

Kendi işgalci emelleri uğruna Filistin’de tesis edilen barışı tehlikeye

¹³ Görüşmeler Norveç’in başkenti Oslo’da 20 Ağustos 1993 tarihinde sonuçlanmıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)den Yaser Arafat, İsrail’den Başbakan İzak Rabin temsiliyle 13 Eylül 1993 tarihinde Washington’da halk katılımıyla bir törenle imzalanmıştır.

atarak Filistin'i kan ve göz yaşına boğan siyonist düzenin Filistin halkına yaşattıkları zorluklar, toplumsal gerçeklik üzerine eser kaleme alan direniş şairlerinin dikkatini celp etmiştir. "Kudsü'l-Ard" şiiri sosyal hayatın işlendiği bir şiir olsa bile geri dönüş özlemine yitirmeyen Filistin halkının direniş şiiri olarak kaleme alınmıştır. Semih şiirin sonunda bu fikir dünyasına ait ifadeleri şöyle dile getirir:

*"Ve Ben...
Ben meşhur Kudüs simidinin tadına baktım.
Evet tattım...
Ve ben geri geliyorum. Geliyorum.
Tüm halkımla, özelemlerimle, sevgimle, muhabbetimle ve kalbimle,
Gizlediklerim ve açıkladıklarım,
Kışım ve yazım,
Sevgilerimle ve korkularım,
İman gücümle ve zayıflıklarım,
Ve dönüyorum,
Dedim ya dönüyorum.
Binlerle dönüyorum!"¹⁴*

Toplumcu gerçekçi bilince sahip olan Semih, bu bilincin gereklerinden olan kollektif bilinci, kaleme aldığı tüm şiirlerinde ustalıkla kullanmıştır. Semih şiirinde 'Döneceğim' ifadesini kullanırken 'tüm halkımla' şeklinde biz anlamında çoğul olarak ifade etmektedir. Burada Kudüs, şehir olarak kadim kültür medeniyetiyle özdeşleşmiştir. Oradaki hayatı sanki şair kendi zihin dünyasında dile getirmiş görünse de aslında ortak arzu ve istekleri dile getirerek tüm Filistin halkını ve insanlığı temsil eden bir sembol olarak kullanmaktadır.

6. Şiirde Dil ve Üslup

"Kudsü'l-Ard" şiirinde dil, tasvir edici bir fonksiyon icra edecek şekilde kullanılmıştır. Metinde kullanılan dil bazı yerlerde kullanılan soyut kavramların dışında (İnsanların selamlaşması, sokaklardaki gül ve yaseminler, dar sokaklarda oynayan çocuklar, fırınlardan gelen sıcak, taze ekme kokuları, seyahat için gelen turistler...) çoğunlukla konuşma diline dayalı ifadelerle dile getirilmiştir. Genellikle bitmiş cümlelerden oluşan satırlar şiire yalın bir dil üslup kazandırmaktadır. Semih'in (serbiyyat) olarak isimlendirdiği bu üslubu şiirinde görülmektedir. Şiirde günlük hayatta kullanılan kelimelere, pekiştirme anlamını kazandırmak için iki uç noktada bulunan zıtlıkların kullanımına büyük oranda yer verilmiştir. Misal olarak: "Mescitlerin ezanları ve kiliselerin çanları, şarkıların ve göz yaşının Kudüs'ü, yeryüzünün ve gökyüzünün Kudüs'ü, Kadınların ve erkeklerin Kudüs'ü, Gizlediklerim ve açıkladıklarım" gibi

¹⁴ Semih, *Kudsü'l-Ard*, 91.

ifadelerle zıtlık içeren “*Burası Kudüs..., İşte döndüm... vb.*” pekiştirme anlamı katan zamirlerle ismi işaretlerin şiirin duygusal olarak zenginleşmesine katkı sağlayan dil unsurları olduğu söylenebilir.

Semih’in şiirinde genel karakteristik özellik olarak zuhur eden direniş unsurunun “*Ḳudsu’l-Ard*” şiirinde kendisine açıkça yer bulamadığı söylenebilir. “...kim meşhur Kudüs simidinin tadına baktıysa aynen Mısır’daki Nil nehrinden içenlerin dönüp Mısır’a geldiği gibi Kudüs’e gelirler, ...Ben meşhur Kudüs simidini tattım. Evet tattım... ve dönüyorum...” ifadelerinin geçtiği satırlarda; karşı çıkma ve direnişin izlerine rastlanmaktadır. Şiirin genelinde direniş atmosferinin oluşmamasına sebep olan şeyin özlem duygusu olduğu anlaşılmaktadır. Şiirin merkez konumunda olan Kudüs şehri kadim geleneklerine ve binlerce yıldır barış içinde yaşanan bir yer olmasına rağmen adeta bir hapis haline dönüşmüştür. Ve bu özellikleri sebebiyle sakinleri için artık hareketsiz hale gelmiştir. Bu hüznü tematik pozisyonu sebebiyle de Semih’in şiirlerinde kullandığı hareketli direnişçi üslubundan nispeten yoksun olduğu söylenebilir.

7. Şiirde Ahenk

Serbest nazım şekliyle kaleme alınan “*Ḳudsu’l-Ard*” isimli şiirde belli bir vezin yoktur. Şiir genel itibarıyla birbirine yakın fakat farklı hece sayılarına sahip satırlardan oluşmaktadır. İfade edilen zıt kavramlarda genellikle son harf uyakları vardır.

"والدكاكين جاهزة دون حارس
و أذان جوامعها نكهة لرنين الكنائس...
...صحن فول وشاي قبيل السفر
هيذي القدس قدس البشر..."¹⁵

“*(ر) البشر ve السفر*, *(س)harfi*” harfi uyaklı olarak kullanılmıştır. Satırların gruplandırılmasında belli bir kalıptan ziyade muhtevanın gerektirdiği anlam ve duygu akışı belirleyici olmuştur. O kesiti aktarıldıktan sonra konuyu başka bir yere taşıyarak devam eder. Örneğin:

*“Ve turistler çantalarıyla gelirler
Bir gezginin ilk alışverişi
Eski bir Arap lokantasına yönelmektedir.
Humusu ve baharatlı sosuyla
Kudüslü bir şoför yola çıkmadan önce
Bir tabak Fûl ve bir bardak çayla ağırlar...”*

¹⁵ Semih, *Ḳudsu’l-Ard*, 90.

İşte bu Kudüs'e aittir. Beşeriyetin Kudüs'üne."

Metinde belli bir kafiye düzeninden de bahsedilemez. Her ne kadar kafiye düzeni olmasa da kelimelerin sonlarındaki birbirlerine yakın seslerle uyaklı olacak şekilde ifadeler sayesinde ritmik uyum sağlanmıştır. Bu ritmik uyum isim tamlamasının öğeleriyle, zamirlerle ve şiirin genelinde redif sağlayan kelimelerin son kısımlarındaki aynı harflerle birlikteliğin sağlandığı görülmektedir.

"صحن فول و شاي قبيل السفر

هيذي القدس قدس البشر

قدس شغيلة مرهقين

و ضحيا الحنين

في صلاة المساء الحزين"¹⁶

Bu kısımda birinci satırda "فول" ve "شاي" kelimelerinde hareke (kesra) uyumu, "السفر" ve "بشر" kelimelerinde muzâfun ileyh oldukları için hareke (kesra) uyumu, "مرهقين، الحنين، الحزين" kelimelerinde (ين) harflerinden oluşan redif kullanımına örnek olarak gösterilebilir.

Şiirde ahengi sağlayan önemli unsurlardan birisi de zıt kelimelerin birlikte kullanılması ve tekrarların bulunmasıdır. Bu tekrarların kullanımı şiirde lirik ifade tonunun güçlenmesine katkı sağlamıştır. Zıt kelimelerin birlikte kullanımı, pekiştirme için kullanılan sıfatlar, ismi işaretler, zamirler, tamlama olarak kelime gruplarının tekrarlanması, birden fazla yerde leithmotiv¹⁷ tekniğinin kullanımı temelde şiirin ritmik yapısının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda şiirde aktarılmak istenilen duyguların daha belirgin hale getirmiştir.

Şiirde mevcut olan tekrarlar şu şekilde örneklenebilir:

7.1. Kelime, kelime grubu ve mısra tekrarları:

Şiirde kelimeler arasında ahengın sağlanmasının yanı sıra duygusal atmosferinde uygun olması gerekmektedir. Bunu sağlamanın yollarından birisi de tekrarlardır. Bu tekrarlanan kelimeler şiir boyunca geçmişe duyulan özlemin verdiği heyecanı canlı tutmuş ve adeta çaresizlik sarmalına düşmüş

¹⁶ Semih, *Kudsü'l-Ard*, 91.

¹⁷ Edebiyata, müzik alanından geçen bir kavramdır. Eserin değişik bölümlerinde, çeşitli vesilelerle tekrarlanan ifade kalıbıdır.

kimsenin sabırsızlığını hissettirecek bir işlev kazanmıştır.

Örneğin: “...القدس” şeklinde yapılan tamlamalarla “*mevsimlerin ve mekanların Kudüs’ü, gökyüzünün Kudüs’ü, Şarkıların Kudüs’ü vb.*” şeklinde olan ifade kalıbı on sekiz farklı yerde geçmektedir. Bu sayede Kudüs’ün söz konusu özelliklerine duyulan özlem açıkça dile getirilmektedir.

Kudüs’ün farklı özelliklerine işaret eden “...أطفالها، زواريتها، قناطيرها...” gibi muzafun ileyh olarak kullanılan muttasıl “ها” zamirleri ve “...هي القدس ال...” şeklinde beş kez pekiştirme anlamında kullanılan munfasıl “هي” zamirleri kâfiye ve ses ahenginin oluşmasına katkı sağlamıştır.

“... من يذق ...” “kim tadarsa” şart edatıyla kullandığı ifadeyi şiirin son kısmında “أنا ذقته” “ben tattım” ifadesiyle tekrar dile getirerek Kudüs’ün gerçek sahibinin kendisi ve Filistin halkı olduğunu vurgulamış böylece satırlar arasında bütünsellik ve ahenk sağlamıştır.

Şiirin son kısmında “عائد” kelimesi ismi fail olarak “*dönüyorum, aidiyetim buraya*” anlamında toplamda yedi kez kullanmıştır. Bu ifadeyle artık sabrının kalmadığını ve engellemelere rağmen harekete geçtiğini ve kendi gayretiyle bir şeyler yapması gerektiğini ifade etmiş hem duygusal şiddetlendirici hem de ahengi sağlayıcı özellikte kullanmıştır.

7.2. Ses tekrarları¹⁸ (asonans ve aliterasyon)¹⁹:

Şiirin 6. Satırında,

هنا قدس. قدس المواسيم والأرض. أطفالها في زواريتها وقناطيرها²⁰

Mısrasında tekrarlanan “س”, “ا”, “ق”, harfleri ve “ها” zamirinin sağladığı aliterasyon ve asonans, satırdaki ses akıcılığını sağlayarak tematik açıdan da Kudüs’ün seçilmiş bir yer olduğunu ve orada Filistin çocuklarının bulunması gerektiğini ima eden anlamsal bir işlev de yüklenmiştir.

Yine şiirin 32. mısrasında:

ملء شعبي وشوقي وحيي

وعشقي وقلبي.

¹⁸ Nurullah Çetin, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, (Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2013), 239.

¹⁹ “Ses uyumu, *armoni* denilen ses tekrarları, bir veya daha fazla mısradaki ünlü-ünsüz benzeren seslerin anlama ve konuya uygun olacak şekilde tekrarlanmasıdır.”

²⁰ Semih, *Kudüs’ü-Ard*, 90.

وسري و جهري.

شتائي و صيفي.

حنيني و خوفي.

وقوة روجي وضعفي...²¹

Kelimelerin sonlarına "ي" mütekellim zamirinin getirilmesi kendisine ait, birbirleriyle örtüşen duygularını okuyucuya güçlü bir şekilde ifade edebilmesine imkân tanımıştır. Birbirine zıt olan kelimelerin (و) harfiyle atf yapılarak kullanılması irap yönüyle satırlar arasında ses birlikteliğini de sağlamıştır. Şiirin son iki satırında "عائد" kelimesinin ismi fail siğasında yedi kez tekrarlanması hem baş kaldırmayı, direnişi hem de Filistin topraklarına ait olduğunu ve geri döndüğünü ifade etmektedir.

Şair alıntılanan bu mısralarda Kudüs'ün geçmiş sosyal hayatını anlattığı kelimelerle okuyucunun duygusal olarak bağ kurmasını sağlamıştır. İfade kalıplarında tercih ettiği kimi zaman son harflerin uyumu kimi zamanda kelimelerin ve zamirlerin tekrar edilmesi yöntemi de duygusal yoğunluğu oluşturmayı amaçlayan leitmotiv görevi görmektedir.

Sonuç

Kudüs şehrinin ve onun sosyal hayatının işlendiği "Kudsü'l-Ard" şiirinde biçim ve içerik uyumu gözetilmiştir. Okuyucuya aktarılmak istenilen Kudüs'ün gerçek sahiplerinin hatıralardaki yaşantısının uygun bir dil ve şekille aktarıldığı görülmektedir. Daha çok günlük dil üslubunun hâkim olduğu şiirde dil ve ahenk unsurlarından tekrarlar, redifli kelimeler ve zıt anlamlı kelimelerin yana yana kullanımıyla şiirde anlatılmak istenilen duygular belirgin hale getirilmiş ve okuyucunun hissedebileceği şekilde kullanılmıştır. Semih'in "Kudsü'l-Ard" şiiri önce gazetede yayımlanmış daha sonra 2009'da "Kitabü'l- Kuds" kitabının içerisinde yayınlanmıştır. Kudüs'e hasrettiği bu eserinde farklı zamanlarda kaleme aldığı şiirlerini bir araya toplamıştır. Hem kitabına isim olarak hem de şiirlerine isim olarak belirlemesi gelişi güzel bir isimlendirme değildir. Aksine 1. Dünya savaşı sonrasında toprakların bölünmesi akabinde 1948'de yeni bir devletin kurulması ve Filistinlilerin kendi topraklarında yabancı konuma gelmesi, öncesinde Filistin topraklarında bütün halkların huzur içinde yaşadıkları günleri zihinlerde canlandıran önemli bir semboldür. Günümüzde değin süregelen Kudüs'ün tutsaklığı şiirde Kudüs sembolüyle aslında Filistin

²¹ Semih, *Kudsü'l-Ard*, 92.

halkının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kudüs'ün üstünde bulunduğu toprak parçasının hem semavi dinler açısından önemine hem de Filistin'in kadim halk geleneğinin yaşatılması bakımından tüm insanlık için arz ettiği öneme şiirde yer verilmiştir. Bu sebeple sosyal yaşam, aktarılan tarihsel kesit, dini boyut ve şairin ele aldığı konuyu ifade tarzı onun toplumcu gerçekçi yanını öne çıkarmakta ve şairin yüksek estetik değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Basil, Muhammed Bezirâvî 'Ali. *Dirâsetu'n-Nakdiyye fi Kasâid el-Mahzûfe*. Filistin: Câmiatu Necah el-Vataniyye, Külliyyetu't-Dirâsetu'l-Ulyâ, 2008.
- Çetin, Nurullah. *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2013.
- el-Ferâhidî, Halil bin Ahmet. *Kitab'u'l-Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr'u'l-Kütüb el-İlmiyye, 2003.
- el-İsfehânî, Rağib Ebu'l-Kâsım Hüseyin. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: 1906.
- el-Kâsım, Semih. *Hasretü'z-Zilzâl*. Aka: Müessesetü'l-Esvâr, 2000.
- el-Kâsım, Semih. *Kudsü'l-Ard*. Kudüs: Vizâratü's-Sekâfetü'l-Filistîniyye, 2009.
- el-Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fi mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih 2 Cilt*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: y.y., 1981.
- Er, Rahmi. *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- es-Sekkâkî, Ebu Yakup. *Miftah'u'l-Ulûm*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2011.
- Akşit, Eyüp. "Mahmut Derviş'in Şiirinde Evreler I.". *Mîzân'ul-Hak İslami ilimler Dergisi*, 3, (2016), 16.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed. Mütercim Âsım Efendi. *Kamûs'u'l-Muhîd 6 Cilt*. İstanbul: y.y., 2013.
- Kenefânî, Gassan. *el-Edeb'u'l-Filistînî el-Mukâvim Tahte'l-İhtilâl 1948-1966*. Kıbrıs: Dâr Menşûrât el-Rimâl, 2013.
- Korkmaz, Seyfullah. "Türklerin Gözünde Kudüs, Hüzün ve Elem". *ASOS JOURNAL*, 5 (61), 28.
- Sâlim, A. J. Süleyman. "The approaches of "Jerusalem's poem" in Samih Al-Qasim's poetry: "Al-Quds Book" as a model". *APJIR*, 2-1 (2018), 79-93.
- Sâlim, Naci Muhammed. *el-Bu'd' el-Kavmî fi Şi'r Semih el-Kâsım*. Gazze: Câmiatu'l-Ezher, Külliyyetu'l-Edeb ve'l-Ulûm el-İnsâniyye, 2018.
- Zarifoğlu, Cahit. *Şiirler -Soru İşaretlerinden Biri-*. İstanbul: Beyan 2016.